

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ У НОВАТОРСЬКИХ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті наведено результати дослідження рівня готовності вчителя початкової школи до роботи з обдарованими дітьми, а також проаналізовано діяльність новаторських навчально-виховних закладів з цією категорією учнів. Наголошується на необхідності відповідної підготовки вчителя до роботи з обдарованими дітьми, для чого пропонується спеціальний курс для студентів педагогічних університетів.

Численні публікації в психолого-педагогічній пресі останнього десятиліття свідчать про зростання інтересу до проблеми навчання обдарованих дітей. Це, перш за все, роботи відомого російського психолога Н. Лейтеса, чий праці є суттєвим внеском у вивчення психіки обдарованих дітей. Ряд важливих психологічних принципів розвитку творчих здібностей у дітей молодшого шкільного віку сформулювали О. Запорожець, О. Матюшкін, М. Под'яков. Відомі західні психологи Дж. Гілфорд, Дж. Рензулі, П. Торренс та інші розробили психологічні моделі обдарованості. Доктор психологічних наук Ю. Гільбух разом з групою вчених обґрунтував диференційовану систему навчання для обдарованих учнів, яка дає більші можливості прояву індивідуальності дитини.

Однак у реалізації проблеми організації навчання обдарованих учнів все відчутніше проявляються недоліки професійної підготовки вчителя до здійснення відповідної діяльності. Обдарована дитина відрізняється нестандартністю світосприйняття, а тому часто викликає у педагога неадекватне ставлення, оскільки він розуміє, що така дитина потребує специфічної і досить складної роботи, для виконання якої у нього просто немає відповідних знань.

Метою цієї статті є спроба виявити наявний стан готовності вчителя початкової школи до роботи обдарованими учнями, а також запропонувати шляхи підвищення підготовки майбутнього вчителя до відповідної діяльності.

Кафедрою педагогіки Житомирського державного університету було проведено дослідження, метою якого стало визначення рівня готовності вчителів-практиків до свідомої систематичної роботи з обдарованими учнями. На основі спеціально розробленого опитувальника здійснювалося вивчення рівня знань педагогів у сфері обдарованості та рівень підготовки вчителів-практиків до роботи з обдарованими учнями. У дослідженні взяли участь 69 вчителів початкових класів шкіл м. Житомира та м. Бердичева.

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що більшість учителів (57%) вважають, що обдарована дитина – це явище рідкісне і практично кожний учитель може організувати систематичну та цілеспрямовану роботу з нею. Однак нами було виявлено суперечність у твердженнях респондентів: переважна більшість учителів вважає за можливе для себе кваліфіковано здійснювати відповідну роботу з обдарованими учнями, проте 82 % з них воліли б, щоб така дитина навчалася у спеціалізованому навчальному закладі.

Нами було запропоновано вчителям визначитися, якими якостями має володіти вчитель початкових класів для здійснення роботи з обдарованими учнями. Провідне місце у рейтингу домінуючих якостей займають витримка та терпіння (42,1 %); друге місце посіла головна, на нашу думку, якість педагога – здатність до творчості (36,8 %); третє – вміння вчителя враховувати вікові та індивідуальні особливості дитини (31,6 %). Крім того, респондентами відзначаються такі якості особистості вчителя, як толерантність, високий професійний рівень та досконале знання свого предмета (26,3 %), знання та вміння застосовувати інноваційні технології, індивідуальний та диференційований підходи, любов до дітей (15,8 %), нестандартність мислення (10,5 %), а також доброта, активність, чесність, бажання нестандартно проводити заняття, співробітництво з учнями, інтелектуальність, працелюбність, мудрість, вміння не заважати учню займатися улюбленою справою (5,3 %) тощо.

На запитання щодо сфери діяльності, в якій спостерігається найбільше обдарованих учнів, думки респондентів розподілилися таким чином: 73,7% опитаних вважають, що найбільше талановитих дітей проявляють себе у галузі художньої праці (витинанки, образотворче мистецтво, плетіння, ліплення тощо), 36,8% – у сфері української мови, 26,3% – у галузі математики; 21,1% – у спілкуванні; 15,8% – випереджають однолітків у фізичному розвитку, 26,3% – у сфері музики. Серед форм роботи, які найбільш ефективні у роботі з обдарованими молодшими школярами педагоги виділили: конкурси (31,6% опитаних), змагання, КВК – 21,1%; дискусії, виставки, вікторини, заохочення – 15,8%.

Усі респонденти вказали на необхідність створення спеціальних програм для навчання обдарованих дітей. Проте серед шкіл, в яких проводилося дослідження, лише в одній (м. Житомир № 12) існують спеціальні програми для навчання обдарованих учнів.

Отже, у процесі обробки результатів дослідження нами було виявлено низку суперечностей у думках та позиціях учителів. *По-перше*, більшість респондентів вважають, що практично кожний учитель може працювати з обдарованими дітьми. Проте висують надто високі вимоги до вчителів, які мають працювати з цією категорією дітей. Нами було зроблено висновок, що більшість учителів не готові до роботи з обдарованими дітьми. Як результат неспроможності вчителів розвинути в учневі певні обдарування і допомогти реалізувати їх у практичній діяльності, дитина часто не може правильно обрати життєвий шлях, що зрештою негативно позначається на науковому та інтелектуальному потенціалі держави в цілому, на рівні її

економічного та соціального розвитку. По-друге, переважна більшість учителів (80%) вважає, що спеціалізовані навчальні заклади для обдарованих дітей необхідні, проте таких закладів створено надзвичайно мало.

Створення спеціалізованих шкіл для обдарованих учнів є одним із перспективних напрямів навчання обдарованих дітей. Щоправда, єдиної думки щодо необхідності відкриття таких шкіл поки що не існує. Значна частина фахівців у галузі освіти стверджує, що для розвитку задатків і здібностей обдарованих дітей немає потреби у відкритті спеціальних шкіл. Організація навчання у всіх школах має сприяти тому, щоб талановита дитина могла найповніше розвинути свій талант у навчальному закладі за місцем її проживання, без відриву від родини. І тільки у віддалених районах, де сільські школи не задовольняють потребам дітей з підвищеним рівнем здібностей, тимчасово можна створювати спеціальні школи-інтернати у вищих навчальних закладах. За цього із назв цих шкіл пропонується виключити будь-які згадки про обдарованість її учнів.

Цікавим у контексті нашої проблеми видається досвід російських дослідників, якими розроблено і запроваджено психолого-дидактичну систему "Обдаровані діти: виявлення – навчання – розвиток" [1]. Практична реалізація основних її позицій здійснювалася упродовж останніх десяти років на базі таких навчально-виховних закладів, як ліцей № 1524 (м. Москва), що орієнтований на роботу з інтелектуально та академічно обдарованими учнями – "Сократівська школа" для високо обдарованих дітей; НВК № 1832 (м. Москва), який спеціалізується на розвитку соціальної (особистісної та лідерської) обдарованості учнів; школа-лабораторія № 1624 "Сузір'я" (м. Москва); Центр творчості дітей та юнацтва "Зябликово" (м. Москва), що орієнтований на розвиток творчих та інтелектуальних здібностей дітей в умовах додаткової освіти; Центр комплексного формування особистості РАО у смт. Черноголовка Московської області, який орієнтований на навчання та розвиток дітей з інтелектуальною та академічною обдарованістю в умовах загальноосвітньої школи.

Вирішенню проблеми навчання обдарованих учнів в Україні певним чином сприяє діяльність закладів нового типу: ліцеїв, гімназій, гуманітарних колегіумів тощо. Такі навчальні заклади мають більше можливостей для створення умов, за яких самовираження, творча самореалізація стають внутрішньою потребою кожного учня. Педагогами-ентузіастами створюються і спеціальні школи, які орієнтовані на виявлення і розвиток обдарувань своїх вихованців. Серед таких навчальних закладів варто назвати приватну загальноосвітню середню школу "Чарівний світ" у м. Полтава (засновник – М.П. Лещенко), педагогічний колектив якої вже майже п'ятнадцять років працює над розвитком творчої обдарованості молоді [2]. Філософія цього закладу – це філософія добротворення, згідно якої кожна особистість обдарована, має навчитися бути щасливою і дарувати щастя іншим. На думку педагогів школи, виховати обдаровану дитину означає передусім навчити її світлого життєбачення, позитивного сприймання навколишнього світу і власної особистості, навчальної праці. До основних засад, на яких будується педагогіка добротворення, належать такі положення: школа – це світ, у якому живе дитина; дитина, незалежно від характеру, здібностей, зовнішньої привабливості, матеріального статку і соціального статусу батьків, має право не просто на життя, а на щасливе життя у школі; обов'язок учителя – внести живу душу у процес шкільного добротворення.

Головна ідея педагогіки добротворення – це культивування віри дитини у саму себе. У "Чарівному світі" учитель не порівнює успіхів учнів, не зіставляє якість їх відповідей, а відзначає цікаві думки, нетрадиційні підходи у розв'язанні навчальних завдань кожним вихованцем, радіє і вірить у нього. Основне завдання вчителя – творити таке поле добра і любові, щоб кожна дитина довірливо ставилася до педагога, любила його. Лише за таких умов приходить справжня зацікавленість навчанням, досягається "щастя шкільного життя", відбувається реалізація природних нахилів і здібностей учнів. Педагоги "Чарівного світу" впевнені, що дар відкрити чарівну квітку обдарованості школяра дається не кожному, а лише тому, хто насправді любить дітей і вміє прокласти стежинки до їхнього розуму і серця [2].

Над створенням системи роботи зі здібними до навчання дітьми з 1991 року працює Києво-Печерський ліцей № 171 "Лідер". За цей період тут відпрацьовано структуру та механізм виявлення здібностей учнів, визначено основні етапи цього процесу: 1) Пошук > Навчання; 2) Відбір > Виявлення > Селекція; 3) Розвиток > Вдосконалення > Самореалізація; 4) Індивідуалізація > Допрофесійна підготовка; 5) Вибір професії > Подальше навчання; 6) Супроводження > Передача особливо здібних "з рук у руки" до НТУУ "КПІ". Реалізація такої програми починається вже в початковій школі, коли впроваджується відкрита математична олімпіада ліцею [3].

На організації системи двомовної освіти для обдарованих дітей спрямована діяльність київського ліцею "Інтелект". "Ні в чому не відставати від Європи", – так можна охарактеризувати своєрідне кредо ліцею. Однак не тільки і не стільки впровадження західних освітніх технологій дає змогу формувати якісно нове покоління фахівців. У ліцеї намагаються поєднувати ґрунтовну сучасну освіту з традиціями, що йдуть ще з часів античності, – традиціями, заснованими на цілісному різнобічному розвитку особистості. Цікавою особливістю ліцею є залучення до викладацького штату ліцею доцентів, викладачів університетів, викладачів англійських кафедр вищих навчальних закладів міста Києва. Це дозволяє закладу досягати того, щоб навчальний процес у ліцеї відповідав вимогам вищої школи [4].

Названі нами навчальні заклади – це лише невеличка частинка із значної кількості інноваційних закладів, які основним завданням вбачають розвиток творчих здібностей учнів. Лише в Києві сьогодні нараховується 36 ліцеїв, 33 гімназії, 874 класи з поглибленим вивченням навчальних предметів та початковою допрофесійною підготовкою, а також 33 професійно-технічних, 51 позашкільний заклад, численні творчі об'єднання для занять мистецтвом, спортом, туризмом, технічною творчістю, професійним самовизначенням, іншими видами діяльності [5]. Цей факт засвідчує, що в Україні активно формується загальнодержавна мережа загальноосвітніх закладів для навчання і виховання обдарованих дітей.

Викладені вище положення призвели до необхідності удосконалення системи педагогічної освіти, що в свою чергу вимагає створення відповідної навчальної програми з проблеми підготовки майбутнього вчителя до роботи з обдарованою дитиною.

За своєю структурою представлена програма відповідає вимогам до професійної підготовки майбутнього педагога, доповнює базові навчальні курси "Педагогіка" та "Історія педагогіки" у вищих навчальних закладах, поєднує традиційні підходи з інноваційними процесами, які відбуваються в освіті. Програма побудована відповідно до принципів науковості та об'єктивності у підходах до розгляду феномену обдарованості; інтеграції педагогічних та психологічних знань; єдності теорії та практики.

Мета програми: підготовка кваліфікованого педагога, який глибоко володіє теоретичними знаннями щодо проблеми обдарованості та може реалізувати їх у практичній діяльності.

Перший розділ програми – "Поняття про обдарованість" – знайомить студентів з базовими поняттями проблеми, до яких належать, перш за все, такі категорії, як "обдарованість", "талант", "геній". Їх аналізу та встановленню взаємозв'язку між ними надається багато уваги. Крім цього, докладно розглядаються поняття "задатки" та "здібності", аналізуються підходи до класифікації здібностей, наводиться структура творчих здібностей та критерії їх оцінювання. Розкривається сутність обдарованості та її види, розглядаються основні підходи до вивчення різних видів обдарованої особистості. У цьому розділі також досліджується генеза основних психолого-педагогічних ідей з проблеми обдарованості як в історії вітчизняної, так і зарубіжної науки.

У II розділі програми – "Організація навчання й виховання обдарованої особистості" – студенти знайомляться з принципами особистісно-зорієнтованого навчання і виховання; напрямками виховання; індивідуально-типологічними особливостями обдарованої особистості; методами її вивчення; методами і прийомами виховання та самовиховання; питаннями організації навчального процесу; особливостями роботи загальноосвітніх навчальних закладів щодо розвитку обдарованості учнів. Одночасно студенти оволодівають основними науково-педагогічними методами вивчення обдарованої особистості. Серед них теоретичні та емпіричні методи: теоретичний аналіз педагогічної літератури, вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду, анкетування, спостереження, бесіда, рейтинг, самооцінка; методи стимулювання пізнавальної діяльності, методи контролю й аналізу ефективності навчально-виховної діяльності щодо розвитку здібностей та обдарувань учнів.

Майбутні вчителі ознайомлюються з особливостями діяльності вчителя-вихователя щодо розвитку здібностей та обдарувань учнів. Вони мають усвідомити велику соціальну відповідальність учителя за долю майбутнього покоління.

Окреме місце у спецкурсі займає науково-методичний супровід обдарованої особистості, зокрема загальношкільні програми розвитку здібностей та обдарувань учнів. Студенти аналізують окремі програми, знайомляться з вимогами до їх укладання.

У III розділі програми – "Особливості соціалізації обдарованої особистості" – розглядаються проблеми обдарованої особистості, які виникають у позанавчальній діяльності, зокрема: обдарована особистість і взаємовідносини у сім'ї; методи роботи з батьками; організація позаурочної навчально-виховної діяльності; неформальні об'єднання обдарованих особистостей; напрямки роботи з громадськістю тощо.

Виключного значення набуває вивчення, узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду з даної проблеми.

Вивчення всіх розділів будується за принципом поєднання теоретичних знань, набутих студентами під час вивчення спецкурсу, із оволодінням практичними вміннями та навичками. Лекції чергуються із практичними заняттями, які проходять у формі ділової гри, рольового перевтілення, мікророзкладання, розробки авторських виховних проєктів тощо. Студенти, використовуючи набуті знання, навчаються виявляти індивідуальні особливості кожної особистості; оволодівають методиками ідентифікації обдарованості; розробляють власні методики дослідження; проводять дискусії, бесіди; навчаються складати програми розвитку здібностей та обдарувань учнів, планувати відповідну роботу навчального закладу; розв'язують педагогічні задачі; складають план бесіди для батьків; розробляють плани факультативних занять, проєктують позакласні заходи, конкурси, презентації обдарованої особистості тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Обдаровані діти: виявлення – навчання – розвиток: Психолого-дидактична система // Завуч. – 2003. – № 17-18 (спецвипуск). – С. 27-28.
2. Лещенко М.П. Є у Полтаві така школа... // Обдарована дитина. – 2002 – № 1. – С. 2-20.
3. Кравченко Д. Немає необдарованих дітей: ліцей "Лідер" // Обдарована дитина. – 2003 – № 2. – С. 27-30.
4. Романовський С.В. Підвищена увага до обдарованих в ліцеї "Інтелект" // Обдарована дитина. – 2003 – № 2. – С. 16-19.
5. Жебровський Б.М. Київ дбає про обдарованих дітей // Обдарована дитина. – 2003 – № 2. – С. 2-3.

Матеріал надійшов до редакції 18.02. 2008 р.

Клименюк Ю.М. Особенности обучения и воспитания одарённых детей в новаторских учебно-воспитательных заведениях.

В статье представлены результаты изучения степени готовности учителей начальной школы к работе с одарёнными детьми, а также проанализирована деятельность новаторских учебных заведений с этой категорией учащихся. Акцентируется внимание на необходимости соответствующей подготовки учителя к

работе с одаренными детьми, для чего предлагается специальный курс для студентов педагогических университетов.

Klymenyuk Yu. M. The Peculiarities of the Teaching and Bringing up of the Gifted Children in the Innovating Educational Establishments.

In the article the results of study of primary school teachers' readiness degree to work with the gifted children are presented, and also the activity of innovative educational establishments with this category of pupils is analysed. It is stressed on the necessity of the teacher's proper preparation to work with the gifted children and with this purpose the special course for the students of pedagogical universities is offered.